

שיעור ה

סתירת בית כנסת ובנייתו

(בבא בתרא ג ע"ב)

פתיחה

- א. תלמוד בבלי: משום פשיעותא ומשום צלויי
 - ב. תלמוד ירושלמי: "עגמת נפש... מפני חורבן אותו המקום"
 - ג. רמב"ם: קדושת "מקדש מעט" בכל מקום
 - ד. רמב"ם: "שמא יארע להם אונס ולא יבנו", "חורבן אותו המקום"
 - ה. כשעברו לבית כנסת אחר באותו מקום
- סיכום

פתיחה

האם מותר להרוס בית כנסת קיים על מנת לבנות בית כנסת אחר? הדיון בשאלה זו הוא בבבלי בבבא בתרא ג ע"ב ובירושלמי מגילה ג, א. נעיין בדברי התלמודים ובעיקר בפסיקת הרמב"ם ובעקבותיו גם בטור ובשולחן ערוך בעניין זה. הרמב"ם קשר הלכה זו למעמד המיוחד של בית כנסת, שיונק את קדושתו ומעמדו מבית המקדש.

א. תלמוד בבלי: משום פשיעותא ומשום צלויי

בגמרא (ג ע"ב) נאמר:

אמר רב חסדא: לא ליסתור איניש בי כנישתא עד דכני בי כנישתא אחרית¹.

1 בגמרא ברכות ח ע"א נאמר: "אמר ליה רבא לרפרם בר פפא: לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא. אמר ליה: הכי אמר רב חסדא, מאי דכתיב 'אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב' (תהלים פז, ב)? אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות". בהמשך מופיע אמירה נוספת בעניין בית כנסת בשם רב חסדא. ייתכן שרב חסדא עסק רבות בענייני בית כנסת ועל כן ביקש רבא מרפרם בר פפא לומר דברים בשם רב חסדא בענייני בית כנסת. הפני יהושע שם מסביר שהשבח הוא שבית כנסת נחשב כמשכן, "משכנות יעקב".

איכא דאמרי: משום פשיעותא, ואיכא דאמרי: משום צלויי.
מאי בינייהו? איכא בינייהו, דאיכא בי כנישתא אחריתי. [מסורת הש"ס: דוכתא
לצלויי].

הגמרא מנמקת בשני אופנים את דינו של רב חסדא ומציעה נפקא מינה בין שתי
האפשרויות. מה עומד מאחורי כל נימוק?

משום פשיעותא - מבט עתידי, שמא יארע אונס, ואחר כך יתעצלו או יתראשו ולא
יבנו. כך הסביר רש"י (ג ע"ב): "דילמא מתרמי אונס, ופשעי ולא בנו אחריתי". יתרו
את הישן, יהיה אונס כלשהו, כגון שהכסף שנאסף לצורך בניין בית הכנסת החדש
יילקח לצורך חיוני אחר, ובעקבות כך יתעצלו או יתראשו ולא יבנו את בית הכנסת
החדש. הפסקת הבנייה היא כתוצאה מאונס, והמשך הוא פשיעה. תחילתו באונס
וסופו בפשיעה (משפט הפוך מהדיון בגמרא בבא קמא נו ע"ב ובבא מציעא לו ע"ב:
"תחילתו בפשיעה וסופו באונס").

רש"י (מגילה כו ע"ב) כתב: "משום פשיעותא - שמא יפשע ויתייאש, ולא יבנה
אחר". כאן לא הסביר רש"י את הסיבה לייאוש וגם לא כתב שהיה כאן אונס. רבינו
גרשום (בבא בתרא ג ע"ב), כתב באופן דומה: "משום פשיעותא - דדלמא מטריד בשאר
מילי ולא בני ליה". הם יהיו טרודים בעניינים אחרים, והתוצאה היא שהם לא ימשיכו
בבנייה. גם רבנו גרשום לא השתמש בביטוי אונס. מכל מקום בולט לעין המבט של
מאן דאמר פשיעותא בעיקר כלפי העתיד. ניתן לומר עוד שההדגש של מאן דאמר זה
הוא מקום התפילה של אותה קהילה, או אף הימצאות של מבנה בית הכנסת בקהילה
בהווה ובעיקר בעתיד. אם החריבו את הישן ומתראשו ולא משלימים את המבנה
החדש, הרי שלקהילה זו אין בית כנסת, וזו פשיעותא.

משום צלויי - מבט עכשווי, לא יהיה להם איפה להתפלל עכשיו, כל משך זמן
בניית בית הכנסת. כך הסביר רש"י (ג ע"ב): "משום צלויי - כל זמן הבניין". ובאופן
ברור יותר כתב רבנו גרשום (שם): "משום צלויי - דלא הוה להו דוכתא לצלויי עד
שיעסוק בבניין".

בהמשך הסוגיה בבבא בתרא (שם) לא נזכרו במפורש שני ההסברים בדברי רב
חסדא - משום צלויי ומשום פשיעותא. ההסברים הללו סמויים אבל הם נידונים שלוש
פעמים:

א. על מרימר ומר זוטרא מסופר שהיה להם בית כנסת מיוחד לחורף ובית כנסת
מיוחד לקיץ. בזמן הקיץ הכינו את בית הכנסת של החורף, ובזמן החורף הכינו
את בית הכנסת של הקיץ. במצב כזה אין חשש לצלויי, כי יש להם מקום

להתפלל בכל עונה, וכן אין חשש לפשיעותא כי יש להם בית כנסת והם משפצים בכל פעם לעונה הבאה.

ב. רבינא שאל את רב אשי אם מותר לסתור בית כנסת ישן לאחר שאספו כסף לבניין המבנה החדש, או אף לאחר שכבר רכשו עצים וקורות. בשני המקרים הללו רב אשי אסר מחשש שמא יהיה צורך לקחת את הכסף או שווי העצים שנקנו על מנת לפדות שבויים או לכל צורך חיוני אחר. כשהמבנה החדש כבר קיים אז מותר להרוס הישן, מאחר שמבנה בנוי לא מוכרים גם לצורך פיקוח נפש או צורך חיוני אחר. ניתן לפרש את השאלה של רבינא ואת התשובה של רב אשי לפי שני הנימוקים. השאלה היא אם מותר כי בינתיים לא יהיה איפה להתפלל או מחשש שמא יפגעו ולא יבנו, וגם את תשובת רב אשי ניתן לפרש שהוא אכן חשש שכעת לא יהיה איפה להתפלל או שבעתיד כבר לא יבנו, אם הכסף או דמי העצים יילקחו לטובת מצווה חיונית אחרת כמו פדיון שבויים.

ג. הגמרא שאלה מדוע בבא בן בוטא השיא עצה להורדוס להרוס את בית המקדש, והרי לפי רב חסדא אסור להרוס בית כנסת לפני שמסיימים לבנות את החדש. הגמרא תירצה שהיה במקדש תיוהא, סדקים, ואז גם לפי רב חסדא מותר להרוס את הישן. תשובה שנייה היא שאם המלכות מבטיחה היא איננה חוזרת בה, ולכן אין כאן בעיה. גם כאן אפשר לראות את שאלת הגמרא לפי שני הנימוקים. אם יהרוסו את בית המקדש, היכן יתפללו, היכן יקריבו קרבנות? או האם יש לחשוש לפשיעותא שלא יבנו? התירוץ ש"מלכותא לא הדרא ביה" מסביר מדוע אין חשש לפשיעותא.

בגמרא במגילה (כו ע"ב) הובאו דברי רב חסדא על פי הסברה של מאן דאמר פשיעותא:

רמי בר אבא הוה קא בני בי כנישתא, הוה ההיא כנישתא עתיקא, הוה בעי למיסתריה ולא תויי ליבני וכשורי מינה ועיולי להתם. יתיב וקא מיבעיא ליה הא דרב חסדא. דאמר רב חסדא לא ליסתור בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי, התם משום פשיעותא, כי האי גוונא מאי? אתא לקמיה דרב פפא ואסר ליה, לקמיה דרב הונא ואסר ליה.

רמי בר אבא קבע עמדה בין שני הנימוקים והציב את שאלתו על פי מאן דאמר פשיעותא. רב פפא ורב הונא אסרו. ניתן להסביר שהם אסרו מפני שלדעתם גם במצב כזה יש לחשוש לפשיעותא או שחששו שבינתיים לא יהיה איפה להתפלל.²

2 בהסבר דברי הגמרא ראה שפת אמת מגילה שם.

ב. תלמוד ירושלמי: "עגמת נפש... מפני חורבן אותו המקום"

בירושלמי (מגילה ג, א) מופיע דיון בשאלה דומה:

ביינשנאי [אנשי בית שאן] שאלון לר' אימי: מהו ליקח אבנים מבית הכנסת זו ולבנות בבית הכנסת אחרת? אמר לון: אסור. אמר ר' חלבו: לא אסר ר' אימי אלא מפני "עגמת נפש".

ר' גוריינ אמר: מוגדלאיי [אנשי מגדל] שאלון לרשב"ל: מהו ליקח אבנים [מבית כנסת] מעיר זו ולבנות בעיר אחרת? אמר לון: אסור. הורי ר' אימי אפי' ממזרחה למערבה אסור, מפני חורבן אותו המקום.

הביטוי "עגמת נפש" מופיע במשנה (מגילה ג, ג) בהקשר לבית כנסת שחרב ועלו בו עשבים. הדין הוא שאסור לתלוש אותם "מפני עגמת נפש". המטרה היא שיזכרו אותו בכניינו והרואים ייתנו אל ליבם לבנות אותו מחדש. בגמרא (מגילה כח ע"א) נאמר שאסור לתלוש את העשבים על מנת להאכיל את הבהמה. לפי ר' חלבו, רבי אמי השתמש בנימוק זה גם כדי להסביר מדוע אין לקחת אבנים מבית כנסת ישן על מנת להשתמש בהן לבניית בית כנסת חדש. המטרה היא שיבנו גם את בית הכנסת הישן. כך פירש למשל קרבן העדה (שם):

אלא מפני עגמת נפש. כדי שיזכרו ימי בנינה ואת שהיו רגילין להתאסף שם וישתדלו לבנות באותו מקום עצמו, וכדאמר רבי אימי בסמוך משום חורבן אותו מקום.

בדברי הירושלמי לא נזכרו כלל הנימוקים "משום פשיעותא" ו"משום צלויי". על פי הירושלמי הנימוק הוא עוגמת נפש וחורבן אותו מקום. ניתן לפרש שהמבט הוא גם על העבר. אמנם יש רצון לבנות בית כנסת חדש במקום הישן, אבל רבי אמי אסר מפני שלפיו יש לבנות ולחדש את בית הכנסת הישן באותו המקום שבו הוא בנוי. נימוק זה הוא אחר ושונה מהנימוקים שמא לא יבנו בעתיד - "משום פשיעותא", או שלא יהיה מקום להתפלל בזמן הבנייה - "משום צלויי".³

3 רבי אמי הוא שפוסק את ההלכה בירושלמי, ורב חסדא הוא הפוסק את ההלכה בתלמוד הבבלי. ייתכן שהיה קשר ביניהם, בהנחה שרבי אמי שחי בארץ ישראל ירד לזמן מה לבבל, או שהיה קשר אחר ביניהם, זאת על פי הגמרא ביבמות כא ע"ב, שם נאמר: "...דאמר רב חסדא: הא מילתא מגברא רבה שמיע לי, ומנו? רבי אמי". ייתכן גם שרב חסדא היה בארץ ישראל, מאחר שהוא מצטט הלכות רבות בשמו של ר' יוחנן (פסחים ק"ז ע"א, יבמות כה ע"ב, ועוד).

הרב יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע חלק ב - הלכות בית הכנסת ודברי קדושה סימן שפה) כתב את דברי הגמרא בבבלי במגילה, ולדבריו רב פפא ורב הונא שאמרו שאסור "סברי כמאן דאמר בפרק קמא דבבא בתרא (ג ע"ב) דטעמא דרב חסדא משום צלויי וכן הלכה". לדבריו רמי בר אבא שאל על בסיס ההנחה שהפרשנות לדברי רב חסדא היא מפני שסבר כמאן דאמר פשיעותא, אך רב פפא ורב הונא שפסקו שאסור סברו כמאן דאמר צלויי ולכן אסרו. האור זרוע כתב את דברי הירושלמי במגילה, וכתב שרבי אמי (הגרסה באור זרוע היא: רבי מנא) אסר לקחת אבנים מהבניין הישן לטובת הבניין החדש "אף על גב דאיכא דוכתא לצלויי, ופליג אגמרא דידן". לפי דבריו הפסיקה שאסור היא מפני שרבי אמי סבר כמאן דאמר פשיעותא, ולכן יש מחלוקת בין התלמודים. לדברינו, הירושלמי אינו עוסק כלל בטעמים של פשיעותא או צלויי. אך אולי כוונת האור זרוע לומר שהטעם בירושלמי שונה לחלוטין ממה שהובא בבבלי, וכפי שנסביר לקמן.⁴

ג. רמב"ם: קדושת "מקדש מעט" בכל מקום

להלן נעיין בפסיקת הרמב"ם בסוגיה זו. כך כתב הרמב"ם (הל' תפילה יא, יא-יג):

יא. בתי כנסיות ובתי מדרשות שחרבו בקדושתן הן עומדות שנאמר "והשימותי את מקדשיכם" (ויקרא כו, לא), אף על פי שהן שוממין בקדושתן הן עומדין. וכשם שנוהגין בהן כבוד ביישובן, כך נוהגין בהן בחורבנם, חוץ מכיבוד וריבוי שאין מכבדין אותן ואין מרביצין אותן. עלו בהן עשבים תולשין אותם ומניחין אותן במקומן כדי שיראו אותן העם ותעוררו רוחם ויבנום.
יב. אין סותרין בית הכנסת כדי לבנות אחר במקומו או במקום אחר, אבל בונין אחר ואח"כ סותרין זה, שמא יארע להם אונס ולא יבנו, אפילו כותל אחד ממנו בונה החדש בצד הישן ואחר כך סותר הישן.
יג. במה דברים אמורים? שלא חרבו יסודותיו או שלא נטו כתליו ליפול, אבל אם חרבו יסודותיו או שנטו כתליו ליפול, סותרין אותו מיד ומתחילין לבנות במהרה ביום ובלילה, שמא תדחק השעה וישאר חרב.

בהלכה יא עסק הרמב"ם בקדושת בית כנסת שחרב. הלכה זו נזכרת במשנה (מגילה ג, ג) ושם גם כן נזכר פסוק זה שעוסק בבית המקדש. במדרש ההלכה נדרש כך (ספרא

4 דברי האור זרוע נזכרו בקצרה בהגהות אשר"י מגילה ד, א. בירור מעמיק בדברי האור זרוע ראה: הרב מאיר שלזינגר, "בדברי האור זרוע בענין לא ליסתור איניש בי כנישתא", שעלי דעת, ג (תשמ"ד), עמ' 65-69.

בחוקותי פרשה ב פרק ו): "והשימותי את מקדשיכם" - מקדש, מקדשי, מקדשיכם, לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות". הסיפא של ההלכה ברמב"ם מבוסס גם כן על הכתוב באותה משנה (מגילה שם): "עלו בו [בבית הכנסת שחרב] עשבים, לא יתלוש מפני עגמת נפש". לדברי הרמב"ם תולשים את העשבים ומניחים במקומם, כדי שייגרם לרואים עוגמת נפש בשל מצב בית הכנסת והדבר יעורר אצלם את הרצון לבנותו מחדש. כך כתב הרמב"ם גם בפירוש המשנה (מגילה שם): "עגמת נפש - רוצה לומר שידאבו הנפשות כשהיו בו עשבים וישתדלו לבנותו אם אפשר להם, או יכנעו להם וישוּבו אל ה' אם אי אפשר להם לבנותו". המטרה היא אפוא לעורר לבניית בית הכנסת מחדש.

בהלכה יב פסק הרמב"ם על בסיס סוגייתנו שאסור לסתור בית כנסת כדי לבנות אחר במקומו או במקום אחר. הנימוק הוא: "שמא יארע להם אונס ולא יבנו". הכסף משנה שם כתב שהרמב"ם פסק כמאן דאמר פשיעותא,⁵ אלא שאם כן לכאורה היה הרמב"ם צריך לכתוב: 'שמא יארע להם אונס ויפשעו ולא יבנו'. אמנם גם רש"י הזכיר מצב אונס בהקשר של הבנייה, ולפיו שמא יארע להם אונס וכתוצאה מכך שפסקו לבנות את בית הכנסת, הציבור יפשע ויתרשל ולא ימשיכו לבנות. אך הרמב"ם לא הזכיר כלל את ממד הפשיעה בהתנהלות זו. מכל מקום גם בהלכה זו בולטת הכוונה לבנות מחדש את הבניין שנהרס ולא נבנה.

בהלכה יג פסק הרמב"ם את מה שמופיע בסוגייתנו שאם "חזי בה תיוהא", ניתן להרוס על מנת לבנות חדש. הרמב"ם הוסיף שיש לבנות ביום ובלילה, וכמו שמסופר בגמרא על רב אשי שלן בבית הכנסת במתא מחסיא לאחר שנמצא בו סדק או בקע, וזאת כדי לזרז את הבנייה. הנימוק לזה הוא "שמא יארע אונס וישאר חרב". גם כאן בולט ברמב"ם שיש מטרה לא להשאיר את בית הכנסת חרב.

מה עומד מאחורי ההדגשים הללו ברמב"ם?⁶ הרמב"ם רואה את בית הכנסת כמקדש. כך כתב בתשובה (שו"ת הרמב"ם סימן רצ): "וכל בית הכנסת מקדש הוא".⁷ זאת על פי האמור בגמרא (מגילה כט ע"א):

5 ראה גם רבי אברהם מן ההר מגילה כו ע"ב.

6 על קדושת בית כנסת על פי הרמב"ם ובהקשר לסוגייתנו עמד גם הרב יהושע ויצמן, "קדושת בית כנסת", מיטב הארץ, עמ' 464-472. ראה גם: מצוה ברה, חלק ב, עמ' לח-מא.

7 דברי הרמב"ם הללו מובאים בבית יוסף, טור אורח חיים, סי' צ. כך כתוב בזוהר, פרשת נשא דף קכו ע"א: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" - ועשו לי מקדש סתם דכל בי כנישתא דעלמא מקדש אקרי". על החובה מדאורייתא לבנות בית כנסת כחלק ממצות "ועשו לי מקדש" ראה ברעיא מהימנא, פרשת בשלח דף נט ע"ב: "פקודא למבני מקדשא לתתא כגוונא דבי מקדשא דלעילא כמא דאת אמר 'מכון לשבתך פעלת ה' (שמות טו, יז), דאצטריך למבני בי מקדשא לתתא ולצללאה בגויה

"וכה אמר ה' אלוקים כי הרחקתם בגוים וכי הפיצותם בארצות] ואהי להם למקדש מעט [בארצות אשר באו שם]" (יחזקאל יא, טז). אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל.

דרשת ר' יצחק היא על בתי הכנסת שבבבל ובכל מקום בעולם, גם בארץ ישראל.⁸ הרמב"ם התייחס במספר הלכות לבית כנסת כמקדש מעט. כך כתב הרמב"ם (מניין המצוות הקצר, לא תעשה, סה) בנוגע לאיסור נתיצה של בית כנסת:

שלא לאבד בית המקדש או בתי כנסיות ובתי מדרשות.

צלוחתא בכל יומא למפלח ליה לקודשא בריך הוא דהא צלותא אקרי עבודה". ראה גם בשו"ת מהרי"ק סי' קסא (בסוף) שדימה "נדרת בית הכנסת לנדרת מלאכת המשכן". אריכות דברים בעניין מצוות עשה לבנות בית כנסת ראה: שדי חמד, מערכת ב, אות מד; הרמ"מ מלובביץ, עניני בית הבחירה, עמ' קמח-קנג.

יש שחלקו על הרמב"ם ולדבריהם אין קדושת בית כנסת מהתורה. לפי הרמב"ן (מגילה כה ע"ב) קדושת בית כנסת היא כמו תשמישי מצווה. יש בו קדושה רק בזמן השימוש אבל אם החליטו שאין משתמשים בו עוד, פקעה הקדושה כמו בארבעת המינים אחרי החג, או נרות חנוכה לאחר השימוש, ויכולים למכור, לנתון וכו'. הר"ן (מגילה ח ע"א בדפי הרי"ף) חלק וכתב שיש קדושת דמים במקום, והקדושה מדרבנן. יש שהסבירו שהר"ן סובר אף הוא כדברי הרמב"ם, ראה: הרב אהרלה הראל, "סתירת בית כנסת", פרי עץ הגן, א (תשנ"ח), עמ' 199-207.

8 הראי"ה קוק, "בחגיגת בית הכנסת הגדול בתל אביב", מאמרי הראיה, עמ' 246-247 (דברים שבעל פה), הסביר שבתי כנסת בבבל נקראים "מקדש מעט" ובתי כנסת בארץ ישראל נקראים "מעון", על בסיס דברי רבא בהמשך הגמרא במגילה שם: "דרש רבא: מאי דכתיב 'ה' מעון אתה היית לנו' (תהלים צ, א)? אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות". לפיו: "הכוונה היא כנראה רק לבתי כנסיות שבארץ ישראל, כי בתי כנסיות שבבבל הם רק מקדש מעט ונבנו על תנאי ובאופן זמני ועומדים הם להיקבע בארץ ישראל". על פי ההקשר בגמרא שם נראה שכל הדרשות שם נאמרו על בתי כנסת שבבבל. מי שראה את בית הכנסת כמעון הוא רבא שהיה בבבל, וגם דברי אביי, כנראה בעקבות דברי רבא, נאמרו בבבל. אלא אם כן נסביר שהאמוראים היו בבבל ועל כן הם התייחסו לבתי הכנסת שבבבל, אך גם בתי כנסת בארץ ישראל נקראים 'מקדש מעט' ו'מעון'. ראה בדברי הראי"ה קוק, שו"ת אורח משפט, סי' לה. אכן, קדושת בתי כנסת בארץ ישראל היא נצחית, לעומת בתי כנסת שבבבל שהם על תנאי (מגילה כה ע"ב תוד"ה בתי כנסיות). אך עניין מעמדם של בתי כנסת שבבבל שעשויים על תנאי לא נפסק להלכה על ידי חלק מהפוסקים כמו הרמב"ם והטור, אך נפסק בשולחן ערוך אורח חיים סי' קנא. בעניין זה ראה: הראי"ה קוק, שו"ת משפט כהן, סי' צו, ב; אגרות הראי"ה, ג, אגרת תתקכו, עמ' רלז. הרב צבי יהודה הכהן קוק, "בתי כנסיות שבארץ ישראל", לנתיבות ישראל, ב, עמ' צא-צד; "מבצר הקודש לישראל וארצו", לנתיבות ישראל, ב, עמ' קמט-קנג; עולת ראיה, חלק ב, אות ק עמ' תכב; צמח צבי, א, עמ' קסז-קעא. למעמדם של בתי כנסת בארץ ישראל יש השלכה גם לעניין ברכת "מציב גבול אלמנה". ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "ברכת מציב גבול אלמנה", עמ' 427-435.

בספר המצוות (מצות לא תעשה סה) הרחיב הרמב"ם עוד אך לא הזכיר במפורש בתי כנסת:

שהזהירנו מנתוץ ומאבד בתי עבודת האל יתעלה, ומאבד ספרי הנבואה, ומלמחוק השמות הנכבדים, והדומה לזה. ולשון האזהרה שבאה בזה הענין הוא אמרו "לא תעשון כן לה' אלוהיכם" (דברים יב, ד) אחר שקדם שם הצייווי לאבד עבודה זרה ולמחות את שמה ולהרוס בתייה ומזבחותיה כולם (שם ב-ג) ובאה האזהרה ואמר "לא תעשון כן לה' אלוהיכם".

במניין המצוות שבתחילת הל' יסודי התורה, כתב הרמב"ם באופן כללי יותר:

ח. שלא לאבד דברים שנקרא שמו עליהן.

הרמב"ם כתב שהאיסור לאבד בית כנסת הוא כמו האיסור לאבד את בית המקדש ומשמע שקדושת בית הכנסת היא מהתורה, אם כי הרמב"ם לא פיתח הלכה זו בהרחבה בהל' יסודי התורה או בהל' בית כנסת.⁹

איסור נתיצת בית כנסת קשור לאיסור "לא תעשון כן לה' אלוהיכם" שנאמר על בית המקדש וגם על מקדש מעט. דברים בהירים יותר כתב המרדכי (מגילה רמז תתכו):

בית כנסת נקרא "מקדש מעט" כדלקמן (מגילה כט ע"א) ולכך אסור לנתוץ דבר מבית הכנסת, דתניא בספרי (פר' ראה פיסקא סא) "מנין לנותץ אבן מן ההיכל ומן המזבח ומן העזרה שהוא בלא תעשה? תלמוד לומר 'ונתצתם את מזבחותם... לא תעשון כן לה' אלוהיכם'" (דברים יב, ג-ד). ואם נתץ על מנת לבנות שרי. דההיא נתיצה, בנין מיקרי.

בספרי לא מדובר על נתיצה של בית כנסת, ובכל זאת למד המרדכי מאיסור נתיצה של בית המקדש לאיסור דומה בבית כנסת.

על בסיס דברי הרמב"ם הללו ניתן להבין את הפתיחה לפרק שבו עוסק הרמב"ם בהלכות בית כנסת. כך כתב הרמב"ם (הל' תפילה יא, א):

כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין לו¹⁰ בית שיכנסו בו לתפלה בכל

9 הרב יוסף קאפח, הל' יסודי התורה ו, ז כתב שעל פי הרמב"ם אסור לנתוץ בית כנסת, אך עונש מלקות הוא רק לנותץ מזבח, היכל ועזרות.

10 כך הנוסח בחלק מכת"י ובמהדורה הנפוצה של הרמב"ם. אמנם בכת"י אחרים ובמהדורות החדשות (הרב שבתאי פרנקל, יד פשוטה) כתוב "להכין להם" או "להכין בו". במהלך דברינו נסביר את הדברים על פי הנוסח הנפוץ: "להכין לו".

עת תפלה, ומקום זה נקרא בית הכנסת. וכופין בני העיר זה את זה לבנות להם בית כנסת...

"להכין לו" - למי? נראה שמה שעמד לפני הרמב"ם הוא הפסוק שנאמר בבניין המשכן: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה, ט). "ועשו לי מקדש" מול "להכין לו בית". כך גם כתב הרמב"ם בפתיחה להלכות המקדש (הל' בית הבחירה א, א):

מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות, וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה, שנאמר "ועשו לי מקדש".

"להכין לו בית" מול "לעשות בית לה'". בהל' תפילה כתב הרמב"ם "להכין לו בית" - לייעד מקום לתפילה. אין צורה מסוימת של בית שצריך לבנותו, העיקר שיהיה מיועד ומקודש למטרה זו. לעומת זאת, בנוגע לבית המקדש, צריך לבנות בית מסוים שבו יקריבו את הקרבנות ואליו יעלו לרגל. ייתכן עוד שהרמב"ם ביסס את דבריו בייעודו של בית הכנסת שהוא בית לה', על דברי המדרש (שמות רבה, תרומה פרשה לג, א):

"ויקחו לי תרומה" (שמות כה, ב). משל למלך שהיה לו בת יחידה. בא אחד מן המלכים ונטלה. ביקש לילך לו לארצו וליטול לאשתו. אמר לו: בתי שנתתי לך יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך. אלא זו טובה עשה לי, שכל מקום שאתה הולך קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם שאיני יכול להניח את בתי. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: נתתי לכם את התורה. לפרוש הימנה איני יכול. לומר לכם אל תטלוה איני יכול. אלא בכל מקום שאתם הולכים, בית אחד עשו לי שאדור בתוכו שנאמר "ועשו לי מקדש".

המגדל עוז (רמב"ם הל' תפילה יא, א) כתב שדברי הפתיחה הללו של הרמב"ם הם התשתית לכל ההלכות שבפרק זה:

"כל מקום שיש בו עשרה" ... עד ה"נקרא בית הכנסת". לשון זה, הקדמה היא שסידר לחבר עליו הדברים הבאים.

כך למשל יש להסביר את ההלכה הראשונה בפרק זה:

וכופין בני העיר זה את זה לבנות להם בית כנסת...¹¹

11 מקור הלכה זו בתוספתא בבא מציעא יא, יב.

בשל המצווה לבנות בית לה' ולהשכין את שכינתו בכל מקום שיש בו עשרה יהודים, הם יכולים לכופף זה את זה לבנות בית כנסת. הרמב"ם כתב על יכולת הכפייה של בני עיר זה על זה לבנות בית כנסת במקום נוסף, אך שם ללא הקדמה. כך כתב הרמב"ם (הל' שכנים ו, א):

כופין בני העיר זה את זה לעשות חומה דלתים ובריה לעיר, ולבנות להן בית הכנסת...

שם יכולת הכפייה היא בשל תקנות ציבוריות חברתיות שתיקנו חכמים. בהל' שכנים מדובר מצד החובה הציבורית, הצרכים הציבוריים, ובהל' תפילה מדובר מצד השראת השכינה בכל מקום.¹²

ד. רמב"ם: "שמא יארע להם אונס ולא יבנו", "חורבן אותו המקום"

על דברי הפתיחה הללו של הרמב"ם (הל' תפילה יא, א) כתב הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ו סימן יד):

השמיענו הרמב"ם שיש מצוה מיוחדת לבנות מקום מקדש מעט לעשות שם העבודה שאיכא בזמן הזה והיא תפלה, ואף בזמן המקדש היה דין זה בשאר מקומות שיבנו בית הכנסת דמקדש מעט לאלו שאין יכולין לבא למקדש להתפלל שם שהיא העבודה שאפשר לעשות בכל מקום, והיא מעין מצות בנין בית הבחירה, ולכן צריכין לבנות לקדושה שיש לזה כפי הקדושה שתיקנו חכמים.

במקום נוסף כתב הרב משה פיינשטיין (שם סימן טז):

הנה בתשובה אחת כתבתי [שו"ת אגרות משה או"ח ב, סי' מד] שאיכא מצוה לבנות בכל עיר בית הכנסת שיהיה בדיני הקדושה דבית הכנסת. והוכחתי זה מהרמב"ם ריש פי"א מתפלה שכתב "כל מקום...". שהקשיתי דכי הרמב"ם נותן עצות איך להשיג מקום להתפלל, והיה לו רק לומר הדין דצריך להתפלל בצבור שהוא לא פחות מעשרה ויש גם מצוה להתפלל ברוב עם, שלכן אם אין להם מקום גדול להתפלל בעשרה וברוב עם יבנו להם מקום? כמו שבכל מצוה

12 גם השולחן ערוך כתב בשני מקומות על יכולת הכפייה של בני עיר זה את זה לבנות בית כנסת. שו"ע או"ח סי' קנ, א, ושו"ע חו"מ סי' קסג, א. אלא שבשו"ע או"ח לא הקדים את ההקדמה של הרמב"ם.

לא נאמר אלא דיני המצוה כמו בתפילין, אבל איך ישיג התפילין לא נאמר, דכל אדם ישר שאם אין לו להשיג תפילין בחנם יצטרך לקנות וכדומה. שלכן מוכרחין לומר שהשמייענו שאיכא מצוה לקנות בית הכנסת, אף שיש להם מקום חול להתפלל שם בצבור, וגם ברוב עם, והוא למקדש מעט. ומה שכתב "צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפלה" דבלא זה לא שייך קדושה על המקום, ואף במצות בית הבחירה נמי כתב לשון זה בריש פ"א מהלכות בית הבחירה "מצוות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבין בו הקרבנות" אף ששם הוא ודאי מצוה מדאורייתא לבנות ביהמ"ק, דהוא משום שבלא זה לא שייך הקדושה על המקום, וכמו כן הוא בניית מקדש מעט שתיקנו לנו שאם לא יהיה מוכן לתפלה לא יתקדש בכלום... וברור שהרמב"ם סובר שעצם הבנין היא מצוה להיות בכל קהל מיראל מקדש מעט.

לדברי הרב משה פיינשטיין הרמב"ם קבע שיש חובה לבנות בית כנסת בכל מקום שיש בו מניין יהודים, להכין שם מקום לקב"ה. אין זה קשור לשאלה עד כמה ישתמשו בו, אם בכלל. ודאי שעניינו שיתפללו בו, אבל בניית בית הכנסת לא נועדה למלא צורך פרקטי של מקום תפילה. המטרה היא "להכין לו (= לה') בית".

יסוד הפסיקה של הרמב"ם הוא מחשש של פשיעותא וכהבנתו של הכסף משנה, אך כאמור הרמב"ם הדגיש את הפן של האונס "שמא יארע להם אונס ולא יבנו".¹³ עיקר ההדגש ברמב"ם הוא שהמטרה היא שבית הכנסת יהיה בנוי. זה דין בבנייה, שתמיד יהיה באותו מקום יישוב מקום לה', ושהמקום לא יהיה חרב, שיראו אותו העם ותעורר רוחם ויבנוהו. הטור והשולחן ערוך (אורח חיים הלכות בית הכנסת סימן קנב, א) פסקו כדברי הרמב"ם והוסיפו עוד מילה: "שמא יארע להם אונס שלא יבנו האחרת". המגן אברהם (שם ס"ק ה) כתב מפורט יותר: "וטעמא שמא יארע להם אונס וישארו שניהם חרבים". אין הבדל מעשי בין דברי הטור והשולחן ערוך לבין דברי המגן אברהם. אם אירע אונס ולא הצליחו לסיים את המבנה החדש, אזי אין בית כנסת חדש ואין גם בית ישן כי הרסו אותו. אלא שהמגן אברהם כתב באופן ברור יותר: "וישארו שניהם חרבים", וזה מה שהרמב"ם חושש שיקרה. שמא יהיה אונס וייוצר מצב שאין מקום מוכן לה' באותו יישוב.

ייתכן שבפסיקתו שילב הרמב"ם בין דברי הבבלי לבין דברי הירושלמי.

13 ייתכן שהרמב"ם בדבריו "שמא יארע להם אונס" רמז לאונס בשל פדיון שבויים, וכפי שמוכח בהמשך הגמרא בבא בתרא ג ע"ב. עניין זה כתב הרמב"ם באופן ברור בהל' מתנות עניים ח, יא.

הרמב"ם רצה לומר שאין אנו חוששים עד כדי כך שיתרשלו ויפשעו ולא יבנו. אלא אנו רוצים ליצור מצב לעורר הלבבות שכן יבנו, שלא יישאר חרב, וכפי שאמר ר' אמי בירושלמי: "אסור, מפני חורבן אותו המקום".¹⁴ נראה שניתן להסביר את דברי הירושלמי "מפני חורבן אותו המקום" באופן הבא:

ביינשנאי [אנשי בית שאן] שאלון לר' אימי: מהו ליקח אבנים מבית הכנסת זו ולבנות בבית הכנסת אחרת? אמר לון: אסור. אמר ר' חלבו: לא אסר ר' אימי אלא מפני "עגמת נפש".

ר' גורייך אמר מוגדלאיי [אנשי מגדל] שאלון לר' שמעון בן לקיש: מהו ליקח אבנים מעיר זו ולבנות בעיר אחרת? אמר לון: אסור.

הורי ר' אימי: אפילו ממזרחה למערבה אסור, מפני חורבן אותו המקום.

אנשי בית שאן שאלו שאלה כללית, אם מותר לקחת אבנים מבית כנסת אחד ולהעביר אותן לבניין בית כנסת אחר, חדש. ר' אמי אסר, ור' חלבו נימק שהאסור הוא מפני עוגמת נפש - המטרה היא שיהיו בתי כנסת בנויים. אנשי מגדל שאלו אם מותר להרוס בית כנסת בעיר אחת ולהשתמש באבניו לבניין בית כנסת בעיר אחרת. תשובת רבי שמעון בן לקיש היתה שאסור. על זה מובא בירושלמי שאפילו באותה העיר, כשרוצים להעביר אבנים מבית כנסת ישן שנמצא במזרח העיר, לשם בניין בית כנסת

14 הרב דב ברייש וידנפלד, האדמו"ר מטשעביץ (שו"ת דובב מישרים חלק ב סימן מז), השיב לשאלה הלכתית על בסיס דברי הירושלמי: "על דבר מה שהביא משו"ת פני יהושע [ח"א או"ח סי' ד'] שנסתפק בהא דמותר למסתר בי כנשתא אם בונה מיד אחריתא [עי' שו"ע או"ח סי' קנ"ב ס"א], אם הוא דוקא באותו מקום אבל במקום אחר אסור כדי שלא יהיה המקום פנוי מקדושתו. לדעתי הדבר מבואר בירושלמי מגילה פ"ג ה"א הורה ר"א אפילו ממזרחה למערבה אסור מפני חורבן אותו המקום עיין שם, א"כ מוכח דאינו נכון להפקיע קדושת המקום. וי"ל דהירושלמי במגילה הנ"ל לשיטתו [ברכות פ"ט ה"א] המובא בתוס' ברכות דף נ"ז ע"ב [ד"ה הרואה] נעקרה עכו"ם ממקום אחד ונתנו למקום אחר כו' במקום שנעקר אומר ברוך שעקר עכו"ם מן המקום הזה, וכן פסקינן בש"ע או"ח סי' רכ"ד וס"ב ברמ"א, אלמא דאע"ג דעכו"ם זה בעצמה נבנית במקום אחר ובכללותה לא נעקרה, מ"מ כיון דממקום הזה נעקרה תשיב כמו נעקרה ומחויב לברך, וא"כ הוא הדין להכביל אצל קדושה נהי דנבנה המקום קדוש על מקום אחר מ"מ כיון שבמקום הזה נהרסה חשוב כנהרס המקום קדוש". נראה לומר שאין כוונת הירושלמי לומר שיש קדושה במקום. המטרה היא שהבניין יהיה בנוי, ואם ימצאו מקום אחר ויבנו שם ואחר כך יהרסו את הישן - מותר. בעת שבית הכנסת קיים במקום מסוים יש בו קדושת מחיצות, וכפי שהיה בזמן שהמשכן עמד במקום מסוים ואחר כך העבירו אותו למקום אחר. זאת בשונה מהמקדש ששם המצווה היא לקבוע ולקדש מקום ולבנות בצורה מסוימת, ואי אפשר לבנות במקום אחר. ראה בעניין זה: הרב יעקב אריאל, "הפקעת בית כנסת מקדושתו", שו"ת באהלה של תורה, חלק ב סימן יב.

חדש שנמצא בצד המערבי של העיר - אסור, מפני "חורבן אותו המקום". אין הכוונה למקום - למגרש שבו היה בית הכנסת בנוי בעיר האחת או באותה עיר בצד כלשהו. "חורבן אותו המקום" הוא חורבן אותה עיר, אותו יישוב. לא יהיה בית כנסת באותו יישוב או באותה עיר. בוודאי יהיה אסור לעשות כן כשרוצים להעביר אבנים מעיר לעיר, מאחר שהתוצאה תהיה שבשני המקומות לא יהיה בית כנסת.

הרמב"ם, ובעקבותיו הטור והשולחן ערוך, לא עסק בשאלה אם חוששים לפשיעות או לצלויי, וכשם שבתלמוד ירושלמי לא הוזכרו נימוקים אלו. החשש של הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך הוא שמא לא יהיה מקום מוכן לה', שמא התוצאה היא שלא יהיה בית כנסת באותו מקום יישוב או עיר - לא חדש ולא ישן. זאת על אף שהטור והשולחן ערוך לא כתבו את ההקדמה של הרמב"ם להלכה. מפרשי הטור והשולחן ערוך הסבירו את הפסיקה של הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך על פי מאן דאמר פשיעותא, כל אחד דרכו, אם כי הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך לא כתבו במפורש שהסיבה שבגללה לא בנו את בית הכנסת החדש היא פשיעה או רשלנות.¹⁵

ה. כשעברו לבית כנסת אחר באותו מקום

כאמור, רב חסדא אמר שאין לסתור בית כנסת עד שאין בית כנסת אחר, ובגמרא הובאו שני נימוקים: משום פשיעותא ומשום צלויי. הגמרא שאלה: "מאי בינייהו?" ושתיה גרסאות לתשובה: "דאיכא בי כנישתא אחריתי", או: "דאיכא דוכתא לצלויי". להלכה פסק הרא"ש (א, ד) כך:

אמר רב חסדא לא לסתור אינשי בי כנישתא אלא אם כן בנו בי כנישתא אחריתי. איכא דאמרי משום פשיעותא, ואיכא דאמרי משום צלויי. מאי בינייהו? איכא בינייהו דאיכא דוכתא לצלויי. מרימר ומר זוטרא סתרי ובנו בי קייטא בסיתוא ובי סיתוא בקייטא. אינהו סברי משום צלויי והוה להו דוכתא

15 בפן האמוני הסביר הרב יוסף קלנר (הוד הקרח הנורא, עמ' עג-עד) שסתירת בית הכנסת היא משל על אנשים הרוצים להרוס מערכת ערכים קיימת, בלי להציע מערכת אחרת: "אפילו אם בית הכנסת דל ועלוב, מכל מקום כל עוד לא נבנה בית כנסת חדש, מוזהר כל איש מלהרוס אותו, כי סוף סוף הלא בית כנסת זה הוא המסגרת הבלעדית, לעת עתה, שיכולה החברה להוציא על ידה אל הפועל את נטיות הקודש שלה, ולהתעלות בהתאם למעמדם הרוחני של אישיה. סתירת בית הכנסת תותיר את אותם האנשים 'קרחים מכאן ומכאן', בלא יכולת להאחז בשום מושג. נמצא, החרבת מערכת אמונית של אדם או חברה בלא ביסוס של התכנים האמוניים במסגרת מערכת מושגים אלטרנטיבית, היא מעשה נורא. ראשית, יש לבנות עולם אמוני עמוק ויסודי, תודעת חיים חדשה מרוממת מתוך הבנה מבוססת - 'בית כנסת חדש', ואחר כך לא יהיה עוד צורך ב'בית הכנסת הישן' ומותר יהיה לסותרו".

לצלויי. אמר ליה רבינא לרב אשי גבי זווי ומנחי מאי וכו'. אינהו סברי משום פשיעותא להכי שקלי וטרו היכא שהכל מזומן אי איכא למיחש לפשיעותא. והלכתא כוותייהו, דאפילו אי איכא דוכתא לצלויי, אסור משום פשיעותא.

לפי הרא"ש, כל זמן שלא סיימו לבנות בית כנסת חדש, אסור לסתור את בית הכנסת הישן, גם אם יש מקום להתפלל, משום שיש חשש שיפגעו ולא יבנו. הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, ב ע"א בדפי הרי"ף) כתב כך:

וכתבו האחרונים ז"ל דהא דחיישינן לפשיעותא, היינו היכא דליכא מקום קבוע להתפלל, דחיישינן שיתרשלו מלבנותה קצת ובימים שבינתיים לא יהא להם בית הכנסת קבוע להתפלל. אבל ודאי כל שיש להם בית הכנסת אחר קבוע, לכולי עלמא שרי דהא ליכא משום צלויי ולא משום פשיעותא. דאילו לפשיעותא דלא בנו לה לעולם - ליכא מאן דחייש, וראיה מדאמימר ומר זוטרא דלא חיישינן לפשיעותא כיון שהיה להם בית הכנסת קבוע. דליכא למימר דלא חיישינן אינהו לפשיעותא דמדסמכא תלמודא בעיא דרבינא דבעי אליבא דמאן דחייש לפשיעותא לעובדייהו, שמע מינה הכי נמי סבירא להו. וכן דעת הרשב"א ז"ל. אמר המחבר וצריך לי עיון אם כן אכתי מאי בינייהו ע"כ ובהג"ה בתוס' מפרש דאיכא בינייהו דאיכא דוכתא לצלויי שאינו ב"ה קבוע הלכך כל היכא דאיכא בי כנישתא אחרייתא דקביע שרי למסתור בי כנישתא מקמי דבני אחרייתא.

לפי הנימוקי יוסף, האיסור לסתור את בית הכנסת הישן הוא רק אם אין מקום קבוע להתפלל. אבל אם יש להם בית כנסת אחד קבוע, אין לחשוש לפשיעותא. אך לפי הרא"ש, אין זה מספיק שיש מקום להתפלל, חובה לבנות בית כנסת חדש קבוע ורק אחר כך ניתן להרוס את הישן.

לעיל עסקנו בהבנת שיטת הרמב"ם. הרמב"ם (הל' תפילה יא, יב) כתב: "אין סותרין בית הכנסת כדי לבנות אחר במקומו או במקום אחר, אבל בונין אחר ואח"כ סותרין זה". נראה שאם הציבור מתפלל בבית כנסת אחר והוא קבוע, אכן יהיה מותר להרוס את הישן, ואין חובה דוקא לבנות חדש.

בשולחן ערוך (או"ח סימן קנב סעיף א) פסק כך:

אין סותרים בית הכנסת כדי לבנות בית הכנסת אחר, שמא יארע להם אונס שלא יבנו האחר; אלא בונים אחר תחלה, ואחר כך סותרים הישן.

הט"ז (שם ס"ק א) הביא את דברי הרא"ש וגם את דברי הרי"ף שתואמים לדברי הנימוקי יוסף, וכתב כך:

נראה דגם הרמב"ם והטור סבירא להו כן (כמו הר"ן והנימוקי יוסף). ואף על גב דלא הזכירו דמהני בי כנישתא אחרייתא, נלמד ממילא מדאמרו "אלא בונין האחרת תחלה ואחר כך סותרין". ומזה נלמד דאי איכא אחרייתא הוי ליה כאלו בנו אחרת, דמה הפרש יש ביניהם. וכן כתב רמ"א סי' קנ"ג דיש להם בית כנסת אחרת מותר לסתור הישנה. ובבית יוסף כתב שיש פלוגתא בין הטור להר"ן, ואינו נראה כלל אלא הכל מודים בבית כנסת קבוע דמותר לסתור האחרת.

הט"ז התכוון לדברי הרמ"א (שולחן ערוך אורח חיים סימן קנג, ז): "אם אין להם רק בית כנסת אחת, אסור למכרו, דהא אפילו לסתרו אסור עד שיבנו אחרת (רבי' ירוחם נ"ב ח"ה)". לדברי הט"ז גם הרמב"ם והטור יסכימו שאם הציבור מתפלל בבית כנסת אחר, מותר להם לסתור את הישן, "דאי איכא אחרייתא הוי ליה כאלו בנו אחרת, דמה הפרש יש ביניהם". אכן אין זה משנה, אין חובה לבנות חדש. בית הכנסת האחר הקבוע נחשב כאילו בנו חדש.

הרב שמואל בנימין סופר (שו"ת כתב סופר אורח חיים סימן יז) הביא את דברי הט"ז הללו, וכתב עליהם:

והנה מה שכתב (הט"ז) דגם לגרסא שלפנינו אי איכא בית כנישתא אחרייתא היינו שאינו קבוע זה דחוק ורחוק להעמיס בלשנא דש"ס. [א] כיון דאיכא למטעי דאפילו בקבוע אסור, וכל כי האי הוי ליה לפרושי כגון דאיכא בית כנסת שאינו קבוע או כגון דאיכא דוכתא לצלויי. [ב] וגם בית כנישתא אחרייתא, משמע דאיכא אחרייתא כמו זו שסותרים אותו שהוא בקביעות, וכהא דאמר רב חסדא עד דבנו בית כנישתא אחרייתא היינו בוודאי שיהיה כמוה שיהיה קבוע כמו הראשונה, דאי יבנו בית הכנסת אחרייתא דלא יהיה קבוע ולצמיתות כמו זו שהיתה עד עתה בוודאי אסור לסתור הראשונה. [ג] וכן איכא ביניהו דאיכא בית כנסת אחרייתא, פירושו אחרייתא כמו זו שסותרים דקביע וקיימת, דלא כט"ז.

ומה שכתב דרמב"ם וטור סמכו על מה שכתב דאחר שנבנה מותר לסתור, מזה נלמוד בדאיכא בית כנישתא אחרייתא מותר, דמה שכתב דבריו תמוהים מאוד, דמדמה מלתא למלתא להדר, והם רחוקים כרחוק מזרח וכו'. בוודאי אחר שכבר בנו האחרת שתהיה תחת זו שיסתרו, אין לחוש או לגזור עוד יותר שכבר תקנו קודם שקלקלו ובנו מה שיסתרו. אבל כשיש ב' בתי כנסת כשיסתרו אחד יש לחוש שלא יבנוהו עוד ולא יהיה להם רק בית הכנסת אחד, ודמיונו של ט"ז אינו עולה יפה, ואינו מן המדומה ודבריו דברי תימא.

בהמשך התלבט הכתב סופר בדעתו של הרמב"ם, אך טענתו המרכזית היא שיש לבנות "בית כנישתא אחרייתא" כמו בית הכנסת הראשון. נראה להסביר את הט"ז באופן הבא. "בית כנסת אחרייתא" אין הכוונה שצריך לבנות בית כנסת חדש בדיוק כמו הקודם שעומדים לסתור אותו. מספיקה העובדה שהקהילה נמצאת במבנה קבוע אחר ששם הם יישארו ולא יוציאו אותם משם. אם הם רכשו אולם או מבנה והפכו אותו לבית כנסת קבוע, אכן אין שום מניעה וניתן לסתור את בית הכנסת הישן. באותו מקום יש בית כנסת קבוע שנמצא במקום אחר, וגם אם הוא לא נראה כמו הקודם, זה בסדר.¹⁶

סיכום

בתלמוד הבבלי הובא בשם רב חסדא פסק שאסור להרוס בית כנסת ישן כדי לבנות חדש, אלא לאחר שיסיימו את בית הכנסת החדש. הנימוקים בגמרא: [א] משום פשיעותא - יהרסו את הישן והחשש הוא שמא יפגעו ולא יבנו את החדש - מבט עתידי. [ב] משום צלויי - בזמן הבנייה לא יהיה לציבור היכן להתפלל - מבט עכשווי. בתלמוד הירושלמי הובא מקרה דומה שבו פסק רבי אמי שאסור להרוס מפני עוגמת נפש ומפני חורבן אותו מקום. יש חשש שיווצר מצב שאין בית כנסת באותו מקום יישוב או עיר. בירושלמי לא נזכרו הנימוקים של פשיעותא או צלויי.

הרמב"ם כתב על החובה לבנות בית כנסת בכל מקום יישוב שיש בו עשרה יהודים שייעודו של בית הכנסת "להכין לו - לה' - בית", מקום השארת שכינה. הרמב"ם רואה את מצוות בניין בית הכנסת והקדושה בו כקיום מצווה של "ועשו לי מקדש", ועל כן האיסור להרוס בית כנסת כל עוד בית הכנסת החדש איננו מוכן, הוא מחשש שיקרה אונס כלשהו שבעקבותיו לא יהיה בית כנסת באותו מקום. הרמב"ם לא כתב במפורש שהלכה כמאן דאמר פשיעותא או צלויי, אם כי פסיקת ההלכה שלו בעניין זה מבוססת ומושתתת על דברי רב חסדא ועל הנימוק של מאן דאמר פשיעותא. הרמב"ם שילב בפסיקתו גם את דברי ר' אמי בירושלמי, ובעקבות הרמב"ם פסקו כך גם הטור והשולחן ערוך, ואף הם לא הזכירו בדבריהם את הנימוקים של פשיעותא או צלויי, אם כי הם גם לא הזכירו את הקדמתו של הרמב"ם (הל' תפילה יא, א): "כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפלה בכל עת תפלה, ומקום זה נקרא בית הכנסת".

כשעברו לבית כנסת אחר באותו מקום, והוא קבוע, אף שאין הוא כמו בית הכנסת שעומד להריסה, מותר להרוס את הישן כי כעת יש מקום קבוע להתפלל בו וזה העיקר.

16 ראה בדברי הרב יצחק הלוי הרצוג, שו"ת היכל יצחק או"ח סימן יב, שדן בדברי הט"ז והכתב סופר.